

PRINCIPES VAN DE NEDERLANDSE WOORDVOLGORDE

Magda Devos, Universiteit Gent

De Nederlandse woordvolgorde beantwoordt aan verschillende soorten principes: syntactische of structuurprincipes, semantisch-relatieve principes en pragmatische principes. Hier volgt een overzicht van de belangrijkste principes.

1. De TANG-constructie als basispatroon van de Nederlandse zin

1.1. De werkwoord-tang in de Nederlandse hoofdzin

Het tang-principe houdt onder meer in dat er in de Nederlandse hoofdzin twee plaatsen voorzien zijn voor de werkwoorden:

- de **persoonsvorm (pv)** staat ver vooraan: op de 2e zinsplaats in de mededelende zin en op de 1e zinsplaats in de ja/nee-vraag
- de **verbale aanvulling (V)**, die bestaat uit niet-vervoegde (=nominale) werkwoordvormen, staat ver achteraan in de zin: ofwel helemaal achteraan, ofwel op één of maximaal twee zinsdelen van het einde. Als de verbale aanvulling uit twee of meer werkwoorden bestaat, spreekt men ook wel van **werkwoordelijke eindgroep (ww.-eindgr.)**.

1a. De kinderen	HEBBEN pv	de hele dag met hun dieren	GESPEELD V
1b. De kinderen	HADDEN pv	de hele dag met hun dieren	KUNNEN SPELEN V (ww.-eindgr.)

2a. De kinderen	HEBBEN pv	de hele dag	GESPEELD V	met hun dieren extrapositie*
2b. De kinderen	HADDEN pv	de hele dag	KUNNEN SPELEN V (ww.-eindgr.)	met hun dieren extrapositie*

3. HEBBEN pv	De kinderen	de hele dag met hun dieren	GESPEELD ? V
------------------------	-------------	----------------------------	------------------------

*extrapositie: zie hieronder paragraaf 4.

Soms staat er op de V-plaats maar een deel van het werkwoord, b.v.

4. Jan TROK haastig zijn jas AAN. [aantrekken]
5. De kinderen ATEN de hele taart OP. [opeten]

Door de vaste plaats van pv en V kunnen we in een zin drie 'velden' onderscheiden: een **voorveld**, een **middenveld** en een **achterveld**.

12b. Duits: Ich HABE diesen Film gestern GESEHEN.

12c. Frans: J'AI VU ce film hier.

12d. Engels: I HAVE SEEN that movie yesterday.

Gevolg: De verdeling van de zinsdelen over de drie zinsvelden ziet er in het Nederlands en het Duits anders uit dan in het Frans, het Engels en het Tsjechisch:

- het **voorveld** is in alle vier de talen beperkt, maar alleen in het Nederlands en het Duits kan er nooit meer dan één zinsdeel vóór de persoonsvorm staan;
- het **middenveld**: zeer uitgebreid in het Nederlands en het Duits, zeer beperkt in het Frans en het Engels;
- het **achterveld**: beperkt in het Nederlands, vrijwel onbestaand in het Duits, zeer uitgebreid in het Frans en het Engels.

(b) SOV versus SVO

Van de twee werkwoordpolen in de Nederlandse (en de Duitse) hoofdzin, wordt de **V-pool** beschouwd als de belangrijkste, als de basisplaats van het werkwoord. De argumenten hiervoor zijn:

- dat je altijd het zinswerkwoord van de hoofdzin naar achteren kunt verplaatsen (zie vb. 5a)
- dat de enige werkwoordpool in de bijzin de V-pool is

Naar gelang van de basisplaats van het werkwoord in de zin onderscheiden we verschillende taaltypes. Het Frans, het Engels en het Tsjechisch worden **SVO**-talen genoemd, naar de volgorde **Subject - Verbum - Objecten**. Talen waar het werkwoord achteraan in de zin zijn basisplaats heeft, zoals het Nederlands en het Duits, noemt men **SOV**-talen.

1.4. De aantrekkingskracht van de werkwoordpolen

Eerder is gezegd dat de werkwoordpolen, pv en V, richtpunten zijn voor de schikking van de zinsdelen in de Nederlandse zin. Sommige zinsdelen worden als het ware aangetrokken door de pv-pool, andere door de V-pool. Dat wordt nader uitgelegd in de hier volgende paragrafen 2 en 3. Vooraf dienen we echter te wijzen op de plaatsing van de delen van het gesplitste **voornaamwoordelijk bijwoord**.

Een voornaamwoordelijk bijwoord is een samengesteld bijwoord van het type *eraan, ertegen, hierin, hiervoor, daarop, daarachter, nergens in* enz. Zo'n voornaamwoordelijk bijwoord kan in het Nederlands gesplitst of ongesplitst worden gebruikt. Van een **gesplitst** voornaamwoordelijk bijwoord wordt de positie van de onderdelen bepaald door de werkwoordtang:

- het eerste deel staat zo ver mogelijk vooraan in het middenveld, dicht bij de pv
- het tweede deel staat achteraan in het middenveld, vlak vóór V

Voorbeelden:

13. We **HEBBEN er** toen nog een hele tijd **over** GESPROKEN.

14. Ik **WIL hier** onmiddellijk nog iets **aan** TOEVOEGEN.

15. Je **ZULT mij er** misschien ooit nog **van** OVERTUIGEN.

2. Het inherentie-principe (= relationeel-semantic principle)

2.1. Omschrijving

Dit principe houdt in dat zinsdelen dichter bij de V-pool gaan staan naarmate ze een semantisch inherentere relatie vertonen met het werkwoord. Dus hoe inherenter, hoe meer naar rechts in het middenveld. Het inherentie-principe werkt ook de SVO-talen maar de richting van de rangschikking is er

tegengesteld aan die in het Nederlands en andere SOV-talen.

-In het Nederlands en het Duits (SOV) zorgt het inherentie-principe voor een ordening **rechts** → **links** in het **middenveld**

-In het Frans en het Engels (SVO) zorgt het inherentie-principe voor een ordening **links** → **rechts** in het **achterveld**

Voorbeelden:

1a. Ndls.: Ik zal	de hele week	afwezig	zijn
	2) satelliet	1) complement	V
1b. Engels: I	shall be	absent	The whole week
	V	1) complement	2) satelliet

Het inherentieprincipe bepaalt dat in het Nederlands alle **complementen** achteraan staan in het middenveld, **vlak vóór V**.

2.2. Belangrijkste complementen

2.2.1. Gefixeerde complementen: de niet-werkwoordelijke delen van de zinsrelator

- eerste deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord, b.v. tegenhouden:

2a. Je zal haar niet TEGEN kunnen houden.

Het scheidbaar deel kan in de Nederlandse standaardtaal ook in de werkwoordelijke eindgroep staan (die positie is algemeen in het Belgische Nederlands):

2b. Je zal haar niet kunnen TEGENhouden.

- niet-werkwoordelijk deel van een werkwoordelijke

3. Ze hebben toen ijlings HET HAZENPAD gekozen.

2.2.2. Gezegde, Objectsgezegde

4. Jan zal met dat cadeau HEEL BLIJ zijn.

5. Louise heeft zopas haar derde auto STUK gereden.

2.2.3. Maat-complement (bij werkwoorden als wegen, meten, kosten,...):

6. Zo'n pakje mag voor de post blijkaar TWEE KILO wegen.

7. Die juridische procedure heeft mijn oom destijds EEN FORTUIN gekost.

2.2.4. Adverbiaal complement:

8. Hij heeft tijdens de oorlog drie jaar IN PARIJS gewoond.

9. Wil je meteen de flessen IN DE KELDER zetten ?

10. De minister heeft zich NAAR HET PARLEMENT begeven.

3. Het thema-remaprincipe (= communicatief-pragmatisch principe)

3.1. Omschrijving

Zinnen hebben in de eerste plaats een functie in de communicatie, want ze dienen om informatie over te dragen van een spreker naar een hoorder. Die functie heeft een invloed op de woordvolgorde. Wie efficiënt informatie wil overdragen, dient te vertrekken van **bekende** gegevens om **nieuwe** gegevens bij de hoorder te introduceren. Het bekende gegeven waarvan je vertrekt, wordt ook wel **thema** of **topic** genoemd. Het **thema** (of de **topic**) van een zin is "datgene waarover je iets zegt". Wat je over het thema meedeelt, heet het **rema**. Informatie die al bekend is bij de hoorder, is dus **thematische** informatie; nieuw is **rematische** informatie. Het thema-remaprincipe bestaat erin dat thematische informatie de neiging vertoont meer naar voren te gaan staan in de zin, en nieuwe (rematische) informatie meer naar achteren. De werking van het principe kan mooi worden geïllustreerd met de manier waarop we sprookjes vertellen. Een sprookje begint meestal op de volgende wijze:

1. Er woonde eens in een ver land een mooie prinses.

De hoorder weet nog niets van het verhaal: alle informatie is nieuw. Er is dus niets wat als thema in aanmerking komt. Vandaar dat er op de typische thema-plaats (de 1e zinsplaats) geen informatie-dragende constituent staat. In plaats daarvan gebruiken we het zogenaamde **introducerend (of presentatief) ER**, een woordje met weinig betekenis, dat een soort van kapstok vormt om nieuwe informatie aan op te hangen. De informatief belangrijke onderdelen 'in een ver land' en 'een mooie prinses' staan verder naar achteren. Het belangrijkste van de twee is 'een mooie prinses' (want dat wordt de hoofdpersoon in het sprookje): dat zinsonderdeel staat dan ook het verst naar achteren (hoewel het de functie heeft van subject !). Het sprookje kan dan als volgt verder gaan:

2. Die prinses zat opgesloten in een donkere toren.

De prinses is nu een bekend figuur, vandaar dat 'die prinses' thema (of topic) van de zin is geworden. Het nieuwe (rematische) gegeven dat hier geïntroduceerd wordt, de 'donkere toren', staat weer achteraan.

Hier volgen nog enkele voorbeelden, waarbij het rematische deel onderstreept is:

3. Gisterenavond belde hier een rare kerel aan.

4. Je moet de klanten voortaan wat vriendelijker behandelen.

3.2. Relatie tussen communicatieve waarde en determinatie

Uit de voorbeelden 1 en 2 hierboven bleek al dat **nieuwe informatie** dikwijls wordt uitgedrukt in een **onbepaalde constituent**:

een mooie prinses in 1 en een donkere toren in 2 bevatten nieuwe informatie, en zijn tevens nominale constituenten (*groupes nominaux*) met een onbepaalde determinator.

Bekende informatie daarentegen verschijnt heel dikwijls in een **bepaalde constituent**:

die prinses in 2 geeft bekende informatie, en is een nominale constituent met een bepaalde determinator.

Deze relatie tussen de communicatieve (informatieve) waarde van een zinsdeel en zijn grammaticale determinatie (= bepaald of onbepaald als constituent) verklaart onder meer de volgende regels en tendensen in de woordvolgorde:

(a) Bepaalde voornaamwoorden staan vooraan in het middenveld

In het Nederlands staan **bepaalde voornaamwoorden** helemaal vooraan in het middenveld, onmiddellijk na de pv. Daar staat ook het bepaalde **bijwoord ER**. Ook andere bepaalde bijwoorden als *hier*, *daar* en *toen* staan ver vooraan (maar altijd na de voornaamwoorden en na het doffe ER!). De vooraanplaatsing van **bepaalde voornaamwoorden** + **ER** is verplicht in het moderne Nederlands. Deze

regel is dus een grammaticalisatie van het thema-remata-principe.

5a. Ik heb HET ZE gisteren in het café verteld. [2 x bepaald voornaamwoord]

5b. *Ik heb HET gisteren ZE in het café verteld.

5c. *Ik heb gisteren HET ZE in het café verteld.

6a. De directie heeft ME ER tijdens het sollicitatiegesprek niet naar gevraagd. [bepaald vn + ER]

6b. *De directie heeft ER tijdens het sollicitatiegesprek ME niet naar gevraagd.

6b. *De directie heeft ME tijdens het sollicitatiegesprek ER niet naar gevraagd.

Onbepaalde voornaamwoorden en onbepaalde bijwoorden als *ergens* en *nergens* staan verder naar achteren in het middenveld. Vergelijk de volgende voorbeelden:

7a. Ik heb gisteren in het café NIEMAND IETS verteld. [2 x onbepaald vn]

7b. Oom heeft lang geleden ERGENS IETS geplant. [onbepaald bijwoord + onbepaald vn]

Opmerkingen

(1) Onderlinge volgorde van de bepaalde voornaamwoorden na de pv

Als algemene regel geldt:

-eerst staat het pronomen dat subject is

-van de obliëke vormen staan de doffe (= gereduceerde) vormen gewoonlijke vóór de volle vormen

8. Heeft ZE HET JOU toen verteld ?

9. Morgen zal DIE JE HET (of: HET JE) geven.

10. Morgen zal DIE JE DAT tonen.

11. Waarom komt ZE MIJ DAT vragen ?

(2) De positie van ER (enkele regeltjes)

-een optioneel introducerend ER staat onmiddellijk na de persoonsvorm, vóór alle voornaamwoorden:

12. Zopas heeft (ER) ME (MIJ, JE/JOU, ZE/HEN) op straat iemand aangesproken.

-alle andere ER's staan vóór of na het persoonlijk voornaamwoord

13a. Ze zullen ME ER / ER ME weldra eens uitnodigen. [locatief ER]

13b. Ze zullen MIJ ER / ER MIJ weldra eens uitnodigen.

14a. Ik moest JE ER / ER JE wel tien keer naar vragen. [1e deel voornaamwoordelijk bijwoord *ervan*]

14b. Ik moest JOU ER / ER JOU wel tien keer naar vragen.

15a. Ik kan ZE ER / ER ZE maar drie geven. [kwantitatief ER]

15b. Ik kan HAAR ER / ER HAAR maar drie geven.

De tendens om bepaalde voornaamwoorden vooraan te plaatsen, is vrij universeel. In het Frans b.v. werkt het principe nog sterker dan in het Nederlands, want daar kunnen zelfs meerdere voornaamwoorden vóór het werkwoord gaan staan. Vergelijk 5a met:

5'. Je LE LUI ai raconté.

In de SOV-talen Ndls. en Duits is zoiets onmogelijk, vanwege het **structuurprincipe**: "nooit meer dan één zinsdeel vóór de persoonsvorm".

(b) Het onbepaald subject verdwijnt vaak van de 1e zinsplaats

In het Nederlands staat het subject, net zoals in het Frans, het Engels en het Duits, heel vaak op de eerste zinsplaats. Als het subject echter een onbepaalde constituent is, verschuift het naar achteren in het middenveld. Dat is zeker het geval als dat subject een hoge rematische (= communicatieve, informatieve) waarde heeft. Op de eerste zinsplaats staat dan ofwel het introducerend ER, ofwel een ander situerend zinsdeel. In voorbeeld 11 hierboven is het subject een onbepaald voornaamwoord (*iemand*). Maar ook een niet-pronominiaal onbepaald subject gaat vrij ver achteraan in het middenveld staan, b.v.

15. Soms loopt (er) bij ons EEN WITTE KAT in de tuin.

16. Er werken hier sinds vorig jaar TWINTIG MENSEN.

Opm.: als er een ander zinsdeel vooropstaat, is introducerend ER optioneel: zie voorbeeld 15. ER staat dan vooraan in het middenveld, onmiddellijke na de persoonsvorm (zie de opmerking onder (a) hierboven).

4. Complexiteitsprincipe (= pragmatisch principe)

We hebben gezien dat SOV-talen zoals het Ndl. en het Duits een heel uitgebreid middenveld (kunnen) hebben. Er kunnen met andere woorden veel zinsdelen staan tussen de twee delen van de tang (pv en V). Toch is de mogelijkheid om zinsdelen tussen de tang te plaatsen, niet onbeperkt. Daarvoor zorgt het complexiteitsprincipe. Dat principe zegt: "haal lange zinsdelen uit het middenveld, en plaats ze na de V-pool". Plaatsing na de V-pool heet **extrapositie**. Té veel informatie in het middenveld brengt de verstaanbaarheid van de mededeling in gevaar, omdat het té lang duurt eer de hoorder het zinswerkwoord te horen krijgt. Dankzij het complexiteitsprincipe wordt de verstaanbaarheid van zinnen gewaarborgd. Het is dus een pragmatisch principe. Dat principe werkt zowel in het Nederlands als in het Duits, maar het werkt sterker in het Nederlands. In het Nederlands wordt immers meer gebruik gemaakt van extrapositie. Er zijn zinsonderdelen die in extrapositie **moeten**, en andere die in extrapositie **mogen**. Hier volgt een kort overzicht:

(a) MOETEN in extrapositie:

Alle afhankelijke zinnen die **zinsdeel** zijn (subject, object, complement, bijwoordelijke bepaling), bv.

1. Hij heeft lang geloofd *dat het in orde zou komen*. [direct object]
2. Het was niet prettig *dat te moeten horen*. [subject]
3. Elisabeth kan niet naar de les komen *omdat ze ziek is*. [bijwoordel. bep.]
4. Ze woont nu eindelijk *waar ze altijd had willen wonen*. [adverbiaal complement]

Uitzondering: de vrije relatiefzin

5. Ze zullen a. *wat hij vertelt* nooit geloven.
b. nooit geloven *wat hij vertelt*.

(b) MOGEN in extrapositie:

Voorzetselconstituenten die geen complement zijn. Ze hebben als functie voorzetselobject [VzO] of bijwoordelijke bepaling, b.v.

6. Jan heeft uren a. *op Clara* moeten wachten.
b. moeten wachten *op Clara*. [VzO]
7. Moet ik dat a. *met het broodmes* snijden ?
b. snijden *met het broodmes* ? [bijwoordelijke bepaling]